

- Český jazykový atlas 1. Ed. J. Balhar a P. Jančák. Praha, Academia 1992.
- DANEŠ, F.: Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, Academia 1979, s. 79–91.
- GEBAUER, J.: *Šetřme jazyka spisovného*. 1893; přetištěno in: Syllaba, T.: *Jan Gebauer*. Praha, Melantrich 1986, s. 323–331.
- HRONEK, J.: *Obecná čeština*. Praha, UK 1972.
- JANČÁKOVÁ, J.: K regionální příznakovosti běžné mluvy v Čechách. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha, FF UK 1995, s. 106.
- KRAUS, J., a kol.: Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 42, 1981, s. 228–238.
- KRČMOVÁ, M.: *Běžně mluvený jazyk v Brně*. Brno, UJEP 1981.
- MARTINCOVÁ, O., a kol.: *Pravidla českého pravopisu. Školní vydání*. Praha, Pansofia 1993. *Mluvnice češtiny 2*. Praha, Academia 1986.
- MÜLLEROVÁ, O.: *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha, Academia 1994.
- MÜLLEROVÁ, O., a kol.: *Mluvená čeština v autentických textech*. Jinočany, H & H 1992.
- ŠTÍCHA, F.: K pojetí spisovnosti. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha, FF UK 1995, s. 44–46.
- ULIČNÝ, O.: Spisovná čeština a hodnotová orientace. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha, FF UK 1995a, s. 51–56.
- : K teorii mluveného jazyka. In: *K diferenciaci současného mluveného jazyka*. Ed. D. Davidová. Ostrava, FF OU 1995b, s. 19–25.
- ZIMA, J.: *Expresivita slova v současné češtině*. Praha, ČSAV 1961.

Otázky kodifikace normy slovanských spisovných jazyků v postkomunistickém období

1. Jazyková situace slovanských jazyků od konce osmdesátých a začátku devadesátých let se případ od případu diametrálně liší. To je dáno jistě především počtostí, a tedy i politickým významem té které slovanské země. Tak úzkostlivý jazykový purismus charvátský a bosenský je nepochybně odrazem nedávné krvavé historie těchto malých zemí; a přestože ani Rusko není uchráněno, z jiných zase příčin, zvýšené mortality mužské populace v produktivním věku, je pocit velikosti národa a početnosti mluvčích nepochybně jedním ze zdrojů maximální otevřenosti ruštiny, zvl. mediální, vlivům cizích jazyků. Pozice ruské kulturní veřejnosti i některých lingvistů jsou však spíše obranné, resp. rezignující (srov. konstatování V. G. Kostomarova 1994, s. 220); L. Zybatow (1995) tu hovoří o karnevalizaci jazyka (srov. recenzi Zybatowovy knihy in Uličný 1997). Srov. také odlišné pozice např. běloruštiny a lužické srbštiny, jakož i relativně stabilizovanou situaci češtiny, polštiny a slovenštiny aj.

Pokud jde o „lingvistickou situaci“ slovanských jazyků, je tu více než dříve možno pozorovat na jedné straně pokračující dosti obecné přijímání funkčních postojů pražské školy zvl. v návaznosti na práce Havránkovy, Jedličkovy a zčásti Danešovy, na druhé straně v praxi prakticky nebo popularizačně zaměřených tiskovin, ale i vážně míněných prací jazykovědných, se stále drží na jedné straně přístup téměř puristický, resp. subjektivně zabarvený (typu polského hesla „polszczyzna piękna i poprawna“), na druhé straně pak zvl. v jazykovědě české zčásti druhý extrém, liberalistické přijímání a dokonce kodifikace jevů zřetelně překračujících hranici přijatelné spisovnosti.

2. V revolučních dobách se bouřlivě vyvíjí jazyková i metajazyková komunikace; např. názory na potřebu odstranění spisovného jazyka a jeho náhradu jazykem „lidu“ nebo „proletariátu“ se objevily ve 20. letech v Rusku, a teprve Maxim Gorkij v r. 1934 dokázal svou autoritou vrátit situaci zpět k jazyku spisovnému. Obdobné, byť ojedinělé tendence v české jazykovědě 50. let se pod jinými hesly opakují sice u menšího počtu současných českých lingvistů, avšak se značným rozhodovacím potenciálem. Domnívám se, že za změnami v lingvální i lingvistické komunikaci, zvl. za snahami o pospisovnění mluvené nespisovné morfologie (Sgall – Hronek 1992), za zdůrazňováním deskripce a odmítáním preskripce při kodifikaci a za tvrzením, že mluvená čeština je jen čeština obecná, tedy (nespisovný) interdialekt středočeský, se skrývá nebezpečný subjektivismus a solipsismus, který však má podle mého názoru hlubší

příčiny. Zdá se, že k nim patří jak u novinářů a politiků aj. veřejných mluvčích, tak u některých lingvistů především nonkonformita intelektuálů deklarovaná proti pozitivnímu budování společnosti a její kultury a dále móda tzv. postmodernismu, jednostranně odmítající řád a související s nesprávně chápanou tolerancí, s liberalismem a individualismem; ve všech případech jde o propagaci svobody bez odpovědnosti. Možná, že v pozadí stojí i ovzduší infantilizace západního světa materiálního dostatku, který zbavuje člověka motivace k tvůrčímu činu a tím ho vzdaluje zodpovědnosti dospělého muže či ženy za svět a jeho osudy. Není ani vyloučeno, že záměrný rozklad spisovnosti v některých médiích, jakož i sociolingvistické inženýrství směřující k likvidaci spisovného jazyka souvisí v naší době s duchovním a kulturním ovzduším zmaru, se záměrným i neuvědomovaným tíhnutím lidstva k likvidaci „starých“ hodnot, jakými jsou příroda, životní prostředí, duchovní a kulturní dědictví a nakonec – život sám.

3. K tomu, abychom zdůvodnili nezbytnost evoluce spisovných jazyků a odmítli (socio)lingvistické inženýrství při jejich kodifikaci, bychom nemuseli vyhledávat složité argumenty, pokud by extrémně liberalistické společenské ovzduší, již dlouho vítězíci na Západě, nemělo agresivní charakter a pokud by nebylo posilováno tu obdivem chudých příbuzných z Východu, tu oportunistem jejich inteligence. Avšak tato komplexní problematika je natolik teoreticky zajímavá, že alespoň tezevitě naznačíme východiska, z nichž by měla kodifikace slovanských spisovných jazyků v současné etapě vývoje vycházet.

3.1 Jazyková norma spisovných slovanských jazyků je dnes do té či oné míry podřízena normám komunikačním, je na nich založena a z nich vychází (srov. Nebeská 1996; Uličný 1994, 1995).

3.2 Danešova (1979) kritéria kodifikace vycházející z jazykového pojetí normy spisovného jazyka (noremnost, funkčnost, systémovost) je proto vhodné doplnit kritérii komunikačními. Jde zvl. o (1) kritérium komunikačního rámce (obr. 1, zvl. činitel 1–5), (2) kritérium zdroje kodifikace, jímž je podle našeho názoru kulturní elita filologicky aktivních mluvčích, a (3) kritérium přijatelnosti z hlediska regionálního chápání spisovnosti (srov. k tomu Uličný 1995).

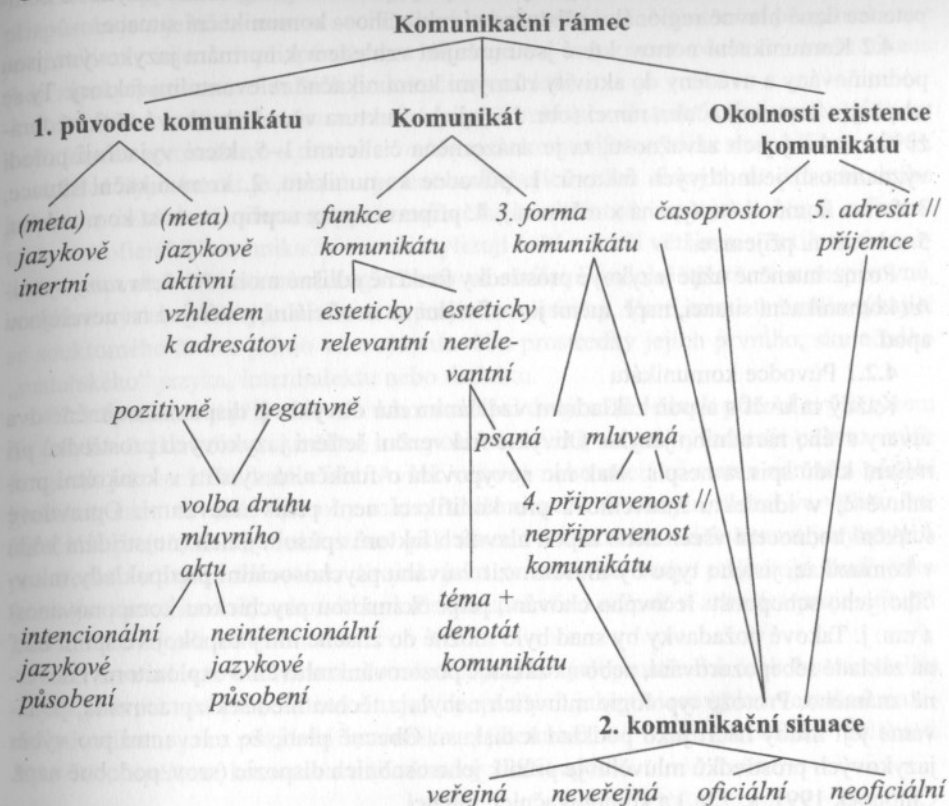
3.3 Kodifikace normy spisovného jazyka zvýrazňuje funkci tohoto „funkčního jazyka“ jako prostředku dorozumívání v oficiálních a veřejných komunikačních funkcích (srov. Uličný 1994).

3.4 Spisovný jazyk se svou přední úlohou národně a státně integrující je významnou hodnotou kulturní, společenskou, národní i celosvětovou. Kodifikace má tu hodnotu sledováním evolučních dějů ve spisovnosti podporovat, a nikoli ji rozkládat či dokonce likvidovat. Kodifikace má tedy spis. normu následovat (B. Havránek), nikoli ji předbíhat.

3.5 Při kodifikaci je nutno nacházet náležitou míru mezi deskripcí úzu kulturní elity mluvčích na jedné a nutnou preskripcí, tj. lingvistickým popisem a útvary a stylovým hodnocením norem inovací, na druhé straně. Rozhodování by mělo být co nejobjektivnější, konsensuální a demokratické, tj. založené na kulturních tradicích, morálním optimismu a na zásadě obecného blaha (srov. Uličný 1998).

3.6 Za zdroj kodifikace spis. normy nemůže být brán profánní mluvený jazyk neoficiálních a neveřejných projevů jako celek, dále módní řečové zvyklosti a výsledky překotné a pomíjivé jazykové kreativity.

Obr. 1 Struktura komunikačně relevantních faktorů

4. Smyslem úvah o kritériích kodifikace spisovné normy je stanovení množiny jazykových prostředků a pravidel jejich užívání v promluvách tak, aby obojí byly adekvátní komunikačním situacím veřejným a oficiálním. Je třeba se tedy ptát, co na výběr toho kterého útvaru (subkódu) národního jazyka působí, aby bylo možno otázku obrátit a ptát se, čím je užívání spisovného jazyka podmíněno. Soubor faktorů tohoto typu je ovšem univerzální, takže je použitelný i při zjišťování normy útvarů nespisovných, a opačně při ověřování adekvátnosti jazykových kódů pro různé komunikační situace.

4.1 V každé jazykové situaci je výběr (sub)kódu, resp. míšení jazykových prostředků různých kódů, ovlivněn v první řadě znalostí těchto kódů mluvčími. Tak znalost spisovné češtiny se předpokládá u všech mluvčích; aktivní znalost tzv. obecné češtiny, severovýchodočeského či jihozápadočeského dialektu, resp. dalších mluvených útvarů, jako jsou slangy či argoty, nelze předpokládat u mluvčích z Moravy a Slezska. Obdobně mluvčí z Čech aktivně neovládají moravské interdialekty a dialekty. Všichni čeští mluvčí si však navzájem dobře rozumějí, pasivní znalosti těchto funkčních jazyků, variet českého národního jazyka, je intuitivní, nářečím a interdialektům se ve škole učit nemusí. Pokud tedy užíváme při komunikaci více kódů, pak prvním předpokladem pro jejich výběr je jejich znalost. Volba komunikačního kódu, tj. útvaru národního jazyka nebo směsice jeho variet, pak není jedním ze stylových činitelů (srov. Chloupek 1991, s. 71), nýbrž

výsledkem působení ostatních stylových faktorů, především – v rámci jazykové kompetence dané hlavně regionální příslušností mluvčího – komunikační situace.

4.2 Komunikační normy, které jsou určující vzhledem k normám jazykovým, jsou podmiňovány a uváděny do aktivity různými komunikačně relevantními faktory. Ty se sdružují v komunikačním rámci (obr. 1); jejich struktura věcně obsahová však neobráží hierarchii jejich závažnosti, ta je znázorněna číslicemi 1–5, které vyjadřují pořadí významnosti jednotlivých faktorů: 1. původce komunikátu, 2. komunikační situace, 3. forma komunikátu (psaná x mluvená), 4. připravenost x nepřipravenost komunikátu, 5. adresát n. příjemce.

Pozn.: Intenčně užitá jazyková prostředky funkčně odlišné mohou ovšem *samy vytvářet* komunikační situaci, např. měnit ji z oficiální na neoficiální, z veřejné na neveřejnou apod.

4.2.1 Původce komunikátu

Každý mluvčí s aspoň základním vzděláním má obvykle k dispozici nejméně dva útvary svého národního jazyka. Obvyklé frekvenční šetření jazykových prostředků při míšení kódů spis. a nespis. však nic nevypovídá o funkčním využití v konkrétní promluvě či v idiolektu mluvčího a pro kodifikaci není příliš relevantní. Opravdové funkční hodnocení všech nebo aspoň hlavních faktorů způsobujících (ne)středění kódů v komunikaci jistého typu by muselo vzít v úvahu psychosociální předpoklady mluvčího, jeho schopnosti řečového chování, příp. okamžitou psychickou komponovanost a mn. j. Takové požadavky by snad bylo možné do značné míry uspokojivě splnit buď na základě sebezpozorování, nebo na základě pozorování mluvčího exploraťorovi důvěrně známého. Protože typologie mluvčích nebyla z těchto hledisek zpracována, podáváme její hrubý náčrt jako podklad k diskusi. Obecně platí, že relevantní pro výběr jazykových prostředků mluvčím je průnik jeho osobních dispozic (srov. podobně např. Chloupek 1991, s. 73n.) a komunikačních intencí.

Psychosociální typy mluvčích se projevují při jejich řečovém chování na základě dvojice distinktivních rysů *filologická inertnost x aktivnost* a podřazené dvojice *intenčnost x neintenčnost*. Hodnocení je závislé na obdobné typologii adresáta. Objektivnější hodnocení by měl být schopen zajistit školený lingvista. Testem pro demonstraci těchto vlastností by mohlo být užívání útvarových prostředků neadekvátních dané komunikační situaci; zde na příkladu mluvčích českých.

4.2.1.1 Typ filologicky inertní, jazykově neadaptabilní ke komunikační situaci českého města.

neadekvátně komunikační situaci užívá útvary:	obvykle je hodnocen jako:
nářečí interdialekt spisovný jazyk	etnický příznakový; vesničan, nepřizpůsobivce nevzdělanec; nepřizpůsobivce vzdělanec; podivín; nadřazený, nepřijemný člověk; příslušník jiného nářečí; cizinec; neutrální hodnocení na převážné části Moravy a ve Slezsku

Neintenční inertní typ mluvčího vyvolává expresivitu promluvy z hlediska adresáta.

Intenční inertní typ sleduje obvykle cíle narušit komunikaci, vzbudit komický efekt, intenční expresivitou se seberealizovat apod.

4.2.1.2 Typ filologicky aktivní, jazykově adaptabilní se komunikační situaci přizpůsobuje a je hodnocen ze sociálního hlediska příznivě. Neintenční přizpůsobivost je intuitivní, intenční přizpůsobivost ukazuje na schopnost pozitivní komunikace (bez záruky pozitivnosti dalších perlokučních efektů).

4.2.1.3 Komunikační situace vzniká jako kombinace distinktivních rysů *veřejnost x oficiálnost* komunikace a *psanost x mluvenost* komunikátu (bliže srov. Uličný 1996).

4.2.1.4 Typ tématu je činitel výrazně ovlivňující volbu různých útvarů národního jazyka, v úzké součinnosti s typem mluvčího a okolnostmi projevu. Např. odborné téma v neoficiální komunikační situaci stylizují čeští mluvčí většinou v lexiku a frazeologii spisovné, v oblasti morfologie často ve smíšené podobě spisovné a nespisovné, v oblasti výslovnostní jde většinou o projev nespisovný. Proti tomu tematika týkající se soukromého života přímo vnucuje mluvčím prostředky jejich prvního, skutečného „mateřského“ jazyka, interdialektu nebo dialektu.

4.2.1.5 Adresát // příjemce má v komunikaci dvojí roli. Jednak působí svým typem na jazykově aktivního mluvčího, zvl. je-li mu znám; neznámý adresát pak tu může fungovat jako echo či haló efekt. Avšak věkový nebo sociální status adresáta působí globálně, srov. obvyklé způsoby mluvy s dětmi nebo se starými lidmi ve vyhraněném nářečním prostředí. Na druhé straně pak adresát (ne)hodnotí adekvátnost jazykových prostředků užitých mluvčím. Stejně jako mluvčí se tedy projevuje buď jako (meta)jazykově inertní, nebo aktivní. Perlokuční efekt se pak u adresáta projevuje při jeho změně do role mluvčího.

Interakce mluvčí – adresát se do užívání jazykových prostředků českého národního jazyka promítá také prostřednictvím jevů popsanych jako Griceovy konverzační maximy zdvořilosti, jako pozitivní komunikace (Herlichová 1988; Nebeská – Šlédrová 1995-96), úspěšnost komunikace (Kořenský 1996) apod.

Literatura

- DANEŠ, F.: Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, Academia 1979, s. 79–91.
- HERMOCHOVÁ, S.: *Metody aplikované sociální psychologie*. Praha, UK 1989.
- CHLOUPEK, J., a kol.: *Stylistika češtiny*. Praha, SPN 1991.
- KOŘENSKÝ, J.: Komunikační úspěšnost a spisovnost. In: *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno, MU 1996, s. 43–47.
- KOSTOMAROV, V. G.: *Jazykový vkus epochi*. Moskva, Pedagogika-Press 1994.
- NEBESKÁ, I.: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha, UK 1996.
- NEBESKÁ, I. – ŠLÉDROVÁ, J.: Kurs pozitivní komunikace. *Čeština doma a ve světě*, 3 a 4, 1995-96.
- SGALL, P. – HRONEK, J.: *Čeština bez příkras*. Praha, H & H 1992.
- ULIČNÝ, O.: K teorii mluveného jazyka. In: *K diferenciaci současného mluveného jazyka*. Ostrava, FF OU 1994, s. 19–25.
- : Spisovná čeština a hodnotová orientace. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha, FF UK 1995, s. 65–71.
- : Čeština devadesátých let 20. století. In: *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno, MU 1996, s. 59–63.
- : rec. L. N. Zybatow: *Russisch im Wandel. Slovo a slovesnost*, 58, 1997, s. 147–150.
- : K sociolingvistické problematice ve slavistice a bohemistice postkomunistické éry. In: *Práce z dějin slavistiky XX*. Praha, UK 1998, s. 129–134.
- ZYBATOW, L. N.: *Russisch im Wandel: Die russische Sprache seit der Perestrojka*. Wiesbaden, Osteuropa-Institut 1995.

K sociolingvistické problematice ve slavistice a bohemistice postkomunistické éry*

1. Meritorní problematika jazykovědné slavistiky odrážející převratnou dobu po pádu komunismu v Evropě je široká. Namátkou jmenujme jen ty oblasti, které doposud mají do značné míry tabuový charakter. Je to např. vztah ruštiny a domácích jazyků na Ukrajině a Bílé Rusi; nedávná a dnešní situace lužické srbštiny; dnešní jazyková situace v zemích bývalé Jugoslávie, zvl. vztah chorvatské a srbské verze srbochorvatštiny; a ovšem i vztah češtiny a slovenštiny aj.

Z metodologických aspektů slavistické sociolingvistiky se mi z hlediska protikladu přístupů demokratických a nedemokratických jeví jako aktuální, tj. celospolečensky relevantní, pro jazykovou i jazykovědnou scénu zejména problematika aplikované sociolingvistiky, zvl. jazykové kultury a politiky. Sem patří především výzkum jazykového chování a jednání mluvčích v oficiálních veřejných komunikačních situacích. Dále jsou to postoje kodifikátorů k normě spisovného jazyka a s tím související přehodnocení, resp. dokonce vytvoření teorie kodifikace. Přístupy ke kodifikaci spisovné normy jsou v jednotlivých národních lingvistických tradicích značně komplexní a jejich analýza by jistě přinesla nové poznatky. Vedle hrubého třídění na kodifikační postoje deskriptivní a preskriptivní se nám tak odhalí četné zajímavé aspekty jemnější. Srov. polskou tradici polštiny „pięknej i poprawnej“, kde se snoubí preskripce s estetickým aspektem jazyka v mimoestetických situacích; ten pražská škola, převážně instrumentálně orientovaná, nebere v úvahu, české veřejnosti se však nový název země *Česko* prostě – nelíbil. Apod. Třetí oblastí hodnou zkoumání jsou postoje učitelů ve školní výchově, zvl. rozlišování veřejných a neveřejných komunikačních situací a ponětí o adekvátnosti příslušných jazykových prostředků; k tomu srov. Uličný (1995).

2. Světový vývoj v našem století postihuje dvojice sociologických a politologických pojmů *demokracie* a *totalita*. Výraz *demokracie* má víc významů, nás tu nebude zajímat jako jeden z politologických pojmů, nýbrž jako jeden z možných způsobů života společnosti, jako způsob řízení mimo vládní a mimo politickou sféru, a hlavně: vztah nebo nedostatek vlivu těchto společenských poměrů k jazykové a k jazykovědné situaci.

* Jde o upravenou verzi referátu předneseného na konferenci k nedožitým 85. narozeninám prof. A. V. Isačenka, FF UP v Olomouci, duben 1995.

ovšem především řeší záležitosti zájmů a potřeb rozličných společností a to v pozitivním smyslu, se záměrem řešit konflikty na základě konsensu a tolerance. Tím se překonává základní rozpor celospolečenského vývoje v moderní době, tj. rozpor mezi požadavkem homogenity společnosti v zájmu obecného blaha na jedné straně a požadavkem názorové i životní plurality na straně druhé. Ze zásad demokracie či demokratismu relevantních v oblasti řešení sociolingvistických otázek připomeňme ještě souvztažné kontrastní pojmy většinový princip a ochrana menšin a pojmy přirozená spontánní identita lidské bytosti i společenské skupiny, pojem solidarita a konečně pojem integrita lidské osobnosti (která je mj. součástí lidských práv). Pro uplatnění demokratických principů v životě společnosti má však před společenským konsensem prioritu rovina etických pravidel. Společnost bez morálky by se totiž mohla svobodně shodnout na zlu, jak jsme toho byli svědky v Hitlerově Německu. Morálkou je tu míněna morálka civilizace evropské a americké, vycházející z náboženské morálky židovsko-křesťanské. Jí byla vytvářena naše civilizace a přes všechny lidské nedostatky jejich nositelů je to civilizace určující běh současného světa.

Podle M. Zięby (1994, 1994a) patří k „předfilozofii demokracie“ takové předpoklady ve vědomí (většiny) společnosti, jako je zásada rovnosti lidí, intelektuální optimismus, tj. přesvědčení o poznatelnosti reality a o schopnosti správného rozhodování, morální optimismus, tj. směřování k dobru, a ohled na menšiny.

Proti demokratickému politickému a společenskému systému, ideím, myšlení a hodnotové stupnici se obvykle stavějí systémy autoritativní (omezující pouze svobodu politickou) a totalitní, které se snaží o duchovní manipulaci obyvatelstva a o úplné prosazení nového hodnotového systému, o vytvoření „nového člověka“. Je tedy totalitní systém popřením systému demokratického, i když si některé demokratické ideje přivlastňuje, ovšem v deformované podobě typu demokratického centralismu, socialistické demokracie, socialismu s lidskou tváří apod. Zájmy a potřeby jedné skupiny jsou v totalitních systémech nadřazeny zájmům celé společnosti, konsensus, tolerance a pluralismus se odmítá, vládne se a společnost je řízena direktivně, diskuse a kritika může být jen tzv. konstruktivní, vládne manipulace zajišťující falešnou většinu, identita individuální a skupinová je záležitostí diktátu vládnoucí vrstvy, integrita lidské osobnosti není zaručena často ani formálními zákony apod. Srov. k tomu Uličný (1994).

3. Rád bych nyní ukázal, že některé aspekty demokratického a nedemokratického, resp. totalitárního smýšlení, chování a jednání je možno s jistým užitkem aplikovat i v jazykovědě a v jazykovědné slavistice.

Především je nutno říci, že jazykový systém sám je svými strukturami vůči uvedené sociologicko-politologické pojmové dvojici inertní. Jazyk je „jenseits von Gut und Böse“ a teprve v komunikaci ho konkrétní mluvčí využívají k účelům pozitivním, nebo zneužívají k cílům negativním, případně je jejich komunikace z morálního hlediska neutrální. Jen některé lexikální a frazeologické jednotky získávají v důsledku své frekvence v projevech toho či onoho typu konotaci takovou či onakou. Jiná je situace v oblasti jazykové politiky a jazykové kultury.

4. Jazyk patří k pragmatickým potřebám každého člověka, mateřský jazyk je pak potřebou nadstavbovou; je projevem identity osobnosti i odlišení od jiných národů (srov. pojem pražské školy „funkce struktury funkcí“) a potřebou citovou, estetickou nebo hodnotovou. Pokusy autoritativních nebo totalitních politických systémů o potlačování jazyků menšin jsou tak výrazným dokladem nedemokratického „vytváření nového člověka“ proti jeho vůli. Totalitní bylo např. potlačování lužické srbštiny za německého císařství i za nacistů, faktické potlačování ukrajinštiny a běloruštiny ruskými hegemony v SSSR, ale už dříve i germanizační politika císaře Josefa II. na konci 18. stol. v Rakousku, apod.; patřilo by sem i údajně potlačování slovenštiny v Československu. Jen výjimkou potvrzující pravidlo byl rozkvet lužické srbštiny a sorabistiky za éry NDR. Naproti tomu podpora jazyka menšin v USA je výrazným projevem reálného uplatňování demokratických principů. Nepochybně však je, že menšina musí vyvinout jisté kolektivní volní úsilí, aby svůj jazyk prosadila. Znamé jsou národy pouze regionálního typu, užívající spisovného jazyka společně s jinými národy; v slovanském prostředí srov. národ muslimský v Bosně nebo národnost moravskou v České republice, ke které se podle sčítání lidu z r. 1991 přihlásilo 1,4 milionu obyvatel ČR. Znamé je, že např. ani Kašubové iniciativu pro vytvoření spisovného jazyka nevyvinuli; a Ondru Łysohorského s jeho moravštinou nebo občasně články psané v slovenské záhoráčtině nebo šarištině je třeba počítat do beletrie nebo stylizovaného folklóru.

Stejně jako mocní mohou mít demokratické nebo nedemokratické postoje k jazyku i celé sociální skupiny. V různých dějinných obdobích má různě význačnou roli sociální skupina jazykovědců.

5. Při zkoumání postojů jazykovědců k národnímu a ke spisovnému jazyku ovšem s dvojicí demokratičnost vs. nedemokratičnost nevystačíme. Přehled postojů mluvčích k jazyku u Daneše (1968) lze s úspěchem aplikovat i na přístupy kodifikátorů k spisovné normě. Vedle přežívajících přístupů umírněně puristických, které „chrání“ jazyk spisovný jak před „cizomluvy“, tak před novotvořením odborným a publicistickým ve jménu jazykové správnosti, se stále více i ve slavistice prosazuje hledisko funkční. To má opět své různé odrůdy – v polské tradici se zdůrazňuje ještě hledisko v podstatě estetické, v české tradici převládá postoj deskriptivně ingerenční (tradice čas. Naše řeč), ale objevuje se i krajní hledisko neingerenční, byť pouze v rovině proklamativní (Z. Starý). Koncepte kodifikace spisovné normy typu lingvistického inženýrství má však v české tradici své výrazné představitele. Patří sem nejen práce P. Sgalla, který opět v teorii razí koncepci „pomoci spisovnému jazyku“ jeho „obohacením“ o středoevropské prvky nespisovné, ale i neméně proklamativní snahy J. Běliče o přitvoření mluvené spisovné češtiny. Popis spisovné normy češtiny bez přihlédnutí k celonárodnímu úzu, ba bez přihlédnutí k stylové platnosti nespisovných prostředků podává zejm. Mluvnice češtiny 2 (1986) i článek Krause a kol. (1981). Kodifikaci některých těchto regionálně omezených přístupů zvl. v oblasti morfologické pak přineslo školní vydání Pravidel českého pravopisu (1993).

6. Pokusme se nyní na kodifikační aktivity obecně a speciálně v situaci české pohlédnout prismatem některých aspektů demokratičnosti a jejího opaku. Zde je nutno předeslat, že jazykověkulturní aktivity mají v demokratickém prostředí dvojí rozměr,

diskusní a realizační. To odpovídá domácí masarykovské tradici (srov. Čapek 1969). Různost názorů má své místo v diskusní etapě; právo na ně je nutno hájit. V etapě realizační je však nezbytné zajistit, aby se názory nedemokratické, tj. stojící v rozporu s morálkou, s obhajobou menšin, s principem obecného blaha, nemohly realizovat, tj. materiálně nebo ideově prosazovat. V tomto smyslu vystupuje demokracie jako dvoupólová koncepce: v rovině diskuse je svoboda projevu omezoována nejvýš individuálním vkusem a svědomím; v rovině organizace, tj. realizace těch nebo oněch názorů (ať už v podobě postmoderních tančících domů, v podobě textů učebnic schvalovaných MŠMT ČR nebo v podobě kodifikačních příruček), však nastupuje „kontrola institucí z hlediska hodnot“ (V. Just 1995 citující V. Bělohradského). Je však nutno podtrhnout, že tyto hodnoty musí mít charakter a) pozitivní, tj. odpovídající (přirozené) evropské morálce, b) kolektivní, tj. přijímaný převážnou většinou demokraticky smýšlejících příslušníků společenství.

7. Konkrétní názory a aktivity kodifikátorů mají někdy pozoruhodné demokratické či antidemokratické rysy. Často je však nejlepším řešením sporné jazykové situace přirozený běh věcí.

7.1 Rozpor mezi požadavkem homogenity společnosti, která svým způsobem napomáhá dosažení obecného blaha, a přirozeným tíhnutím společnosti k pluralitě je v jazykové oblasti řešen vcelku úspěšně díky přirozené jazykové evoluci. Integrity národa se dosahuje pomocí odpovídající jednoty jazyka určeného na oficiální veřejné komunikační situace, resp. konsensuální pluralitou, tj. heterogeností jazyka tohoto určení v případě více úředních jazyků.

Pluralita v rámci téhož jazyka se realizuje v neoficiálních a/nebo neveřejných projevech formou svobodného užívání teritoriálních nebo sociálních variet národního jazyka. Z tohoto hlediska tedy česká jazyková situace zatím demokratickým ideálům odpovídá.

V případě jazyka spisovného je ovšem variabilita jazyka také možná, srov. fungování srbocharvátštiny nebo situaci norskou. Avšak např. v českých poměrech by vznik paralelní normy spisovného jazyka v Čechách proti normě na Moravě a ve Slezsku byl podle mého názoru nevhodný jak ze sociolingvistického, tak z vnitropolitického hlediska: obecnému blahu většiny obyvatelstva odpovídá totiž idea jednoty spisovného jazyka jako symbolu i garanta národní jednoty.

7.2 Jazykovědný purismus je vypjatě a egoisticky (subjektivisticky) iracionální. Skutečný stav jazyka ani mínění jiných mluvčích, neoborníků i odborníků, puristu nezajímá. Puristovi nejde o obecné blaho, nýbrž o ukojení vlastního puzení tu xenofobního, tu historizujícího aj. charakteru. Puristická iracionalita je na rozdíl od jazykovědné iracionality funkcionalistické nesnášenlivá a obsedantní. Purismus je antidemokratický, ale insitně kvete v každé době a v každém politickém systému.

7.3 Konsekventní liberálové a relativisté (*každý ať mluví, jak kde a kdy chce*) zase popírají zásadu, že demokracie znamená organizační úsilí v realizaci demokratických zásad. Bez organizace nastává chaos vedoucí často až k likvidaci společenského pořádku. Nedostatek jazykových norem tak neslouží obecnému blahu. Jejich náhlé uvolnění by bylo chápáno jako revoluce. Revoluční přístup ke kodifikaci spisovné normy je většinou mluvčích chápán jako princip destrující.

7.4 Kodifikační české návrhy z poslední doby, ať rámcové (Starý, Sgall), nebo materiállové (Mluvnice češtiny 2, Pravidla českého pravopisu, školní vydání 1993), se vyznačují některými nedemokratickými tendencemi. Především jsou netolerantní k některým nářečním menšinám českých mluvčích, protože do spisovné normy zavádějí jen středočeské nespisovné prostředky, kdežto k jedinému regionálně okrajovému typu *oni sází* se stavějí odmítavě (prof. Sgall). Zásadní stylová odlišnost těchto nespisovných prostředků se přitom nebere v úvahu; to svědčí o potlačování gnozeologických principů v jazykovědě, o tíhnutí k manipulaci a o typickém totalitárním rysu, snaze o vytváření nových hodnot, ba „nového českého mluvčího spisovného jazyka“ (s případnou variantou „člověka moravského“, jak o tom svědčí nabídnutá koncese na kodifikaci moravského *su* a *zme*). Autoritativnost těchto a jiných koncepcí se projevuje zvl. ve způsobech reakce na odmítavé názory kulturní veřejnosti a také autokratickým kodifikačním rozhodováním bez předchozí teoretické diskuse na širším lingvistickém fóru. Někteří autoři Pravidel českého pravopisu (1993) matou čtenáře nesprávnými nebo scestnými údaji o kodifikaci. Tak O. Martinčová (1993-94) tvrdí, že typ *kupuje* nemá v nových pravopisných pravidlech tvaroslovné údaje „pro vysokou pravidelnost a produktivnost“; pečlivě se však vyhýbá (stejně jako cit. Pravidla) tomu, aby uvedla tvary *kupují / kupujou, distribuují / distribuujou* apod. a charakterizovala rozdíl mezi nimi. (Učitelé češtiny, jimž je článek určen, mohou být touto a dalšími „informacemi“ jen zmateni.) Také M. Sedláček (1994) svádí čtenáře na scestí, když pozměňuje smysl mých výhrad k nové úpravě psaní slov typu *kurs*. Nejsem pro psaní *Marz* a *blankverz*, pouze konstatuji nejednotnost a naprostou arbitrérnost nových Pravidel např. dále v psaní slov *virtuos, nonsens* (ta M. Sedláček necituje); také neexistující, ale kodifikovaná výslovnost *Marsu s [s]* ukazuje, že autoři Pravidel si nebyli pravopisem docela jisti. Křečovitá obrana nových Pravidel („Vypadá to, jako by nějaká mafie zařídila kritizovat Pravidla za každou cenu.“) nebyla ovšem v době diskusí ze strany jejich autorů nijak ojedinělá.

7.5 Jaké by měly tedy být demokratické postoje a aktivity kodifikátorů spisovné normy? Kodifikátor předně slouží veřejnosti, a není povolán k sebeprojekci, ke sveřepým konfliktům s jinými odborníky i neodborníky a k boji o moc. Kodifikace je určena uživatelům spisovného jazyka, ale nejlepší je ta, kterou umíme. Změny v kodifikaci nemohou být věci revolučních zásahů lingvistů, nýbrž registrace reálného pohybu ve spisovné normě. Nepotřebujeme demokratizaci spisovného jazyka, nýbrž demokratizaci jeho kodifikace. Vnášení chaosu do kodifikace, dokonce záměrné (srov. Šimandl 1995), může prestiž jazykovědy v očích veřejnosti jen poškodit.

8. Závěr: V současných koncepcích kodifikace české spisovné normy spatřujeme antidemokratické a antievoluční tendence v jistém mesianismu a totalitárním pužení k vytváření nových hodnot a nové spisovnosti; srov. i starší preskripce s vojenským pojmoslovím („bojujme za šíření a upevňování hovorové češtiny“). Demokratické postoje ke kodifikaci vyžadují deskripci přirozeného vývoje spisovnosti, zřetel k užívání spisovného jazyka na celém území českého jazyka a regulaci na základě diskusního konsensu kulturní veřejnosti.

Literatura

- ČAPEK, K.: *Hovory s TGM*. Praha 1969.
 DANEŠ, F.: Dialektické tendence ve vývoji spisovných jazyků. Příspěvek sociolingvistický. In: *Čs. přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů*. Praha 1968, s. 119–128.
 JUST, V.: Terorista F. X. Šalda a jeho gorila Vladimír Just. *Literární noviny*, 1995, č. 16.
 KRAUS, J., a kol.: Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 42, 1981, s. 228–238.
 MARTINCOVÁ, O.: Tvarosloví v nových školních Pravidlech českého pravopisu. *Český jazyk a literatura*, 44, 1993/94, s. 145–152.
Pravidla českého pravopisu. Školní vydání. Praha 1993.
 SEDLÁČEK, M.: O pravopisu cizích slov. Petr Zenkl i jiní. *Naše řeč*, 77, 1994, s. 238–245.
 SGALL, P. – HRONEK, J.: *Čeština bez příkras*. Praha 1992.
 ŠIMANDL, J.: Nad 2. vydáním SSČ, zejména o tvarosloví. *Naše řeč*, 78, 1995, s. 18–25.
 ULIČNÝ, O.: Poznámky k metodologii nejen společenských věd. In: *Dissertationes Historicae 2*. Hradec Králové, Gaudeamus 1994, s. 313–316.
 —: Spisovná čeština a hodnotová orientace. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha, FF UK 1995, s. 51–56.
 ZIEBA, M.: Potřebuje demokracie církev? *Perspektivy*, 1994, č. 6, s. 1.
 —: Vím, že se lidé liší, ale věříme, že jsou si rovni. *Respekt*, 1994, č. 24, s. 10.